

УДК 821.112

Л. М. Кулакевич

ORCID: 0000-0002-2405-8894

Н.А. Ковальова

ORCID: 0000-0001-6192-9532

ОСОБЛИВОСТІ ФАУСТІВСЬКОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Прокоментовано термінологічні аспекти осмислення в українському літературознавстві образу Фауста та поетики, пов'язаної з ним. Запропоновано термін «фаустівський дискурс» як такий, що охоплює розмаїття художніх засобів, що відсилають до образу Фауста. З'ясовано, що фаустівський дискурс передбачає наявність у творі образу науковця, що прагне змінити світ, а також комплекс таких мотивів як мотиви угоди людини з дияволом, месіанства, спокуси, прагнення пізнання, боговідступництва тощо. Запропоновано виокремлювати три напрями розвитку легенди та уявлень про Фауста в літературі: готичний (негативний образ доктора як безбожника, мага і злочинця), романтичний (позитивно настрашений образ науковця, який прагне змінити світ) та деструктивний образ ХХ ст. (дегуманізований образ митця, не здатного протистояти злу). Відрефлексовано художнє осмислення образу Фауста в українській літературі першої третини ХХ століття і встановлено, що він представлений образами колишнього революціонера, розчарованого системою цінностей нового суспільства, злого генія та позитивного науковця-фанатика, що у свою чергу презентують готичну (роман Ю. Смолича) і романтичну (романи В. Винниченка, О. Слісаренка) версії згаданого архетипного образу.

***Ключові слова:** фаустівське, мотив угоди з дияволом, мотив пошуку сенсу життя, готичний образ, романтичний образ, деструктивний образ, архетипний образ.*

DOI 10.34079/2226-3055-2023-16-29-35-48

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Образ Фауста та мотиви, пов'язані з ним, художньо відрефлексовано в різних національних культурах. Це п'єси Кристофера Марло «Трагічне життя доктора Фауста» / *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus* (1588–89), Якоба Бідермана «Ценодокс» / *Cenodoxus* (1600), філософська драма Педро Кальдерона «Жахливий чарівник» / *El mágico prodigioso* (1635), трагедія Гете «Фауст» / *Faust. Eine Tragödie* (1790–1808), оповідання Вашингтона Ірвінга «Диявол і Том Вокер» / *The Devil and Tom Walker* (1824), романи Чарльза Матуріна «Мельмот-мандрівник» / *Melmoth the Wanderer* (1820), Вільяма Гаррисона Ейнсворта «Ауріоль: або Еліксир життя» / *Auriol: or, The Elixir of Life* (1844), Томаса Манна «Доктор Фаустус» / *Doktor Faustus* (1943–1947), Дугласа Воллопа «Рік, коли янки втратили вимпел» / *The Year the Yankees Lost the Pennant* (1954), Жоао Гімарайнши Розі «Диявол платить у глибинці» / *The Devil to Pay in the Backlands* (1956) та ін. Як історичну персону образ Фауста досліджував британський історик і соціолог Лео Рікбі (Ruickbie, 2011). Історію становлення літературного міфу про Фауста і його еволюцію від негативного героя до національного та політичного міфу простежив професор Марбузького університету Мануель Бауер (*Neuere deutsche Literatur*, 2018).

В українському літературознавстві мотив угоди з дияволом як визначальний складник «фаустіани» відрефлексовано у статті Тетяни Веретюк (Веретюк, 2012). Особливості інтерпретації фаустівської теми вивчала Ольга Уманець на матеріалах творчості П. Гулака-Артемівського, Н. Королевої, І. Сельвінського, О. Левади, І. Муратова (Уманець, 2020).

Анна Степанова дослідила тему фаустівського міста у творах першої третини ХХ ст. (Степанова, 2013). У руслі перекладознавства проблему образу Фауста осмислили Василь Скуратівський (Скуратівський, 2013), Юлія Наняк (Наняк, 2021). З'ясування передумов формування образу Фауста та інсталяції мотивів фаустиства у світовій літературі актуальне для активізації германістики в Україні, а також вивчення постмодерністських художніх творів. Мета статті – уточнити теоретичні особливості осмислення образу Фауста та пов'язаної з ним поетики в українському літературознавстві. Завдання дослідження – відрефлексувати фаустівський дискурс в українській літературі першої третини ХХ століття в контексті світової літератури.

Виклад основного матеріалу. Завдяки однойменній поемі Гете Фауст став титульним героєм німецької культури і метафорою архетипного прагнення людиною пізнати добро та зло, а в німецьких літературознавстві та філософії, зокрема у Ніцше і Шпенглера, поширюється поняття *das Faustische* у значенні «певний тип характеру за однойменним героєм німецької народної саги Фаустом, який невтомно прагне найвищого й найнижчого, чого може досягти людський дух, і для якого наполегливі пошуки цінніші за володіння» (Faustisches, 1949, ст. 1068). Наукове обґрунтування останнього започаткував німецький літературознавець Ганс Шверте (1995 року професор Рейнсько-Вестфальського технічного університету у м. Аахені Ганс Шверте був викритий як нацистський офіцер Шнайдер). Основна теза його праці – «Фаустиство мертво!» / *Tot ist das Faustische!* (Schwerte, 1962, s. 240; Stern & Schwerte, 1965, s. 523–525). Дослідження продовжив Йохен Гольц, президент Goethe-Gesellschaft у 1999–2019 рр. Зокрема останній апелював до шпенглерівського розуміння *das Faustische*: «самоспоглядання, особистісне існування. Культура спогадів, рефлексій, ретроспектив і світоглядів та совість» (Golz, 2014, s. 409). Зі змісту студій Шверте і Гольца можна зробити висновок, що ці науковці включають у поняття *das Faustische* все, що стосується образу Фауста. В українському науковому просторі це поняття передаємо субстантивованим іменником «фаустиське» (за аналогією до термінів психології «підсвідоме», «несвідоме»). Одночасно Гольц, акцентував, що численні інтерпретації Фауста спричинили появу ще одного поняття – *Faustischen* (Golz, 2014, s. 410), яке відповідає українському «фаустиський», на що скеровує прикметниковий суфікс *-en*. Звертаємо увагу, що в українському літературознавстві поруч з поняттями «фаустиське», «фаустиський» дослідники оперують також поняттями «фаустианське», «фаустианський», не пропонуючи чітких їхніх визначень, та загальний зміст їхніх праць скеровує на те, що вони послуговуються цими термінами у значенні *das Faustische* і *Faustischen* відповідно. Кодифіковано хіба що поняття «фаустиана». Так, Семен Абрамович зазначив: «Фаустиана – один з наймонументальніших сюжетних "блоків" світової літератури, котрий відбиває архетип "мага", яким він видавався художній уяві різних епох та напрямів» (Волков, 2001, с. 587). Ю. Ковалів наголосив, що в основі цього сюжетного блоку заходиться «вічний образ (доктор Фауст), що втілює символ людського розуму та сумнівів у необхідності знання» (Ковалів, 2007, с. 525–526). Хоча ці визначення експлікують різні мотиви діяльності головного персонажа й ілюстровані різними творами, однак важливим для нас є те, що в запропонованих тезах акцентовано саме на корпусі творів з уже усталеною сюжетною парадигмою, обов'язковим для якої є образ героя-науковця / чарівника, який так чи так відсилає до образу Фауста. Відповідно, «фаустианський» / «фаустианський» логічно тлумачити як такий, що стосується фаустиани / фаустиани, тобто творів із сюжетом про Фауста. На користь тлумачення «фаустиани» як сукупності творів, де є те, що німці окреслили як *das Faustische* свідчить і теза Василя Скуратівського в післямові до українськомовного перекладу твору Гете: «справа академічної історії літератури – дослідити усну і друковану "фаустиану" епохи, подати не міфологізовану історію останнього великого європейського міфу» (Скуратівський, 2013, с. 511). Рефлексує над лукашівською версією гетевської рецепції легендарію про Фауста, науковець використовує також і термін «фаустиада» (Скуратівський, 2013, с. 516), який, нам видається більш органічним, адже утворений за зразком вже традиційних для

українського літературознавчого простору назв «Іліада», «Генріада», «Лузіада», «Робінзонада» (Кулакевич, 2020, с. 109) і дає можливість акцентувати на наявності у творі сюжетної структури про Фауста. Використання означень «фаустіанський» / «фаустіянський» паралельно до «фаустівський» певною мірою можемо пояснити впливом англійського *Faustian*, що є відповідником німецького терміна: «Faustian bargain / Фаустівська угода, угода, за якою особа торгує чимось найвищого морального чи духовного значення, таким як особисті цінності чи душа, задля якоїсь мирської чи матеріальної вигоди, такої як знання, влада чи багатство» (Britannica, n.d(a)).

Однак, аналізуючи твір через призму фаустівської культури, логічніше апелювати до німецької культури / літератури / мови як першоджерела постаті Фауста, що спричинився до інсталяції у світовій літературі сюжету / теми / мотиву про науковця, який вступив у спілку з дияволом. Тому у своєму дослідженні будемо використовувати як найбільш органічні терміни «фаустівське» і «фаустівський» для маркування художніх складників, що відсилають до архетипного образу Фауста. Як найбільш універсальний використовуємо термін «фаустівський дискурс» як такий, що дає можливість охопити розмаїття художніх засобів, так чи так пов'язаних з образом Фауста.

Поряд з образами Фауста чи Мефістофеля фаустівський дискурс у творі передбачає схожі подієвий план, проблематику, алегорії. Центральним для «фаустіани» є повторюваний і популярний у світовій літературі мотив угоди людини з дияволом задля пізнання світу (Веретюк, 2012, с. 110, 117), а визначальним складником мотиву є бажання самої людини спинити своє життя, коли вона пересититься знанням (Шалагінов, 2004, с. 340). Традиційно до комплексу фаустівських входять також мотиви угоди людини з дияволом, месіанства, спокуси, прагнення пізнання, боговідступництва тощо.

Образ Фауста сформувався на основі німецької легенди, що упродовж століть зазнала тривалої літературної еволюції. Легенда розповідає про 76-річного доктора Фауста, який жив у Віттенбергу, на краю міста, у старій вежі. Він втомився від постійних пошуків того, як повернути людям молодість і зробити їх щасливими за допомогою магії та чаклунства. Літній і немічний доктор Фауст погодився на пропозицію диявола пізнати світ, однак не отримав радості від повернення у юність: його не впізнали старі друзі й багато людей постраждали від чаклунства. Відчуття зла і страждання змінили ціннісні орієнтири доктора. Після повернення до рідного міста Фауст за допомогою диявола став боротися з чумою, тифом, голодом, війнами. Через 24 роки настав час розплати з дияволом, однак епілог легенди позитивний: доктор не потрапив до пекла, а «простягнув руки вгору і зник у небесному сяйві» (Донічева, 2006, с. 94). Так підкреслюється світла природа людської душі, що проходить випробування і спрямовується до Бога.

Традиційно вважається, що образ людини, яка уклала угоду з дияволом задля знань, стартував книгою *Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwartzkünstler etc.* (1587), видана Йоганом Шписом (Benz, 1992; Guth, 2013). Автор використав популярні фольклорно-історичні джерела (легенди, перекази, «відьмацькі» твори). У цій книзі відбилися риси певного реального прототипу вченого-гуманіста, який жив у Німеччині й подорожував Європою: отримав богословську освіту, але покинув теологію, став доктором медицини, астрологом, математиком і лікував людей. Але цього йому було недостатньо і доктор Фауст шукав контактів з потойбічною силою: запропонував свої шість умов Мефістофелю й погодився на п'ять його умов. Доктора Фауста у «Народній книзі» зображено зухвалим нечестивцем, який при підтримці диявола прагнув досягти великих знань і сили й при цьому всіляко насолоджувався земними втіхами. Жорстоке покарання (Фауста розірвали біси, а душа потрапила до пекла) обумовлюється протиставленням людини Богові, а також, на нашу думку, бароковою естетикою непоєднуваності земного життя і потреб людини з християнськими приписами (Benz, 1992). Зауважимо, що чутки про те, що диявол заволодів душею доктора, поширилися у зв'язку з обставинами його смерті – у джерелах вона описана як неприродна і жахлива унаслідок нещасного випадку під час експерименту чи й, можливо, самогубства

(Garbe, 2002).

Маємо підстави стверджувати, що уперше образ людини, яка пішла на співпрацю з дияволом, аби реалізувати свій інтелектуальний потенціал, представлено у творі невідомого нідерландського автора *Mariken van Nieumeghen* (1500). У його центрі – образ жінки, що прагне досягнути сім вільних мистецтв і декілька мов, однак оточення не підтримує її в цьому, а суспільство переслідує. Все це, а також прагнення пізнати незвідане, спонукають героїню до угоди з дияволом. Після семи років життя з дияволом Марікен йде в черниці (*Mariken van Nieumeghen*, 1998). Отож можемо говорити про розроблення у творі мотивів, які лише згодом будуть означені як фаустівські, але нідерландський автор осмислює їх через гендерну проблематику: неможливості реалізуватися в суспільстві інтелектуально і морально обдарованій жінці через агресивне ставлення до неї як до такої, що перебуває поза нормою, є відьмою і тому має бути знищена. Та все ж погоджуємося з літературознавцями в тому, що до інсталяції у мистецтві образу вченого, готового на спілку з дияволом, найбільше спричинилася саме німецька легенда і саме німецькій літературі належить виняткова роль у становленні образу Фауста як архетипного. Інсталяції останнього образу сприяв переклад згаданої книги англійською, французькою, голландською, іспанською та іншими мовами, що й зробило образ Фауста відомим іншим європейським культурам. Борис Шалагінов слушно зауважив: «Для німців ця легенда мала парадигмальний характер, тобто відображала глибини їхнього національного характеру, головну спрямованість духовного життя і навіть етапи становлення культури. Здавалося, що німці народжувалися із знанням легенди» (Шалагінов, 2002, с. 28–29).

В англійській літературі першу обробку легенди здійснив драматург XVI ст. Кристофер Марло. При поверховому ознайомленні складається хибне враження, що його п'єса *The Tragicall History of Dr. Faustus* (1589) є докладним відтворенням *Historia von Dr. Johann Fausten*. Однак уважний реципієнт обов'язково помітить, що Марло, латинізувавши ім'я героя (*Faustus*), наповнив образ новим сенсом: уперше у світовій літературі доктор Фауст постає як вчений, який зрікається релігії і мріє про підкорення природи. Відповідно до естетики Ренесансу, демонічний герой постає як титан, охоплений жадобою знань, багатства і сили. Та трагічний фінал драми відповідає естетиці бароко – суспільство засудило дії Фауста (Марло, 1979). П'єса Марло була дуже популярною, а в Німеччині вона трансформувалася у популярну лялькову комедію.

Згодом свою версію історії про Фауста запропонував Георг Відман. Його дидактично насажений твір *Wahrhaftige Historien von den grewlichen und abschewlichen Sünden und Lastern* (1599) складався з трьох частин, містив нові епізоди з життя Фауста і був спрямований на викриття героя як віровідступника і чорнокнижника. Перше видання Відмана залишилося непоміченим, однак набуло шаленої популярності в обробці нюрнберзького лікаря Йоганна Ніколауса Пфітцера, який увиразнив сюжет про Фауста мотивом кохання (Widmann, 1880). На думку Лео Рікбі, саме ця допрацьована версія надихнула Гете на переосмислення образу Фауста (Ruickbie, 2011). Загалом, у догетівських творах образ Фауста маркований готичним колоритом, негативними конотаціями і презентувався як віровідступник, маг, злодій.

Нового сенсу – романтичне бунтарство проти традиційних норм, протест проти режиму абсолютної влади у феодальному суспільстві – образ Фауста набув завдяки діяльності у другій половині XVIII ст. письменників-штюрмерів – представників періоду «бурі і натиску» / *Sturm und Drang*. Альтернативні інтерпретації образу Фауста було запропоновано у п'єсі Лессінга (Britannica, n.d(b)), трагедії Фрідріха Мюллера *Fausts Leben dramatisiert* (1778) (Müller, 2021), романі-пенталогії Фрідріха Клінгера *Fausts Leben, Thaten und Höllenfahrt* (1791) (Klinger, 1791), трагедії Гете *Faust. Eine Tragödie* (1771–1831) (Гете, 2013, с. 517). Так, у п'єсі Лессінга (збереглися лише окремі її фрагменти) представлено образ Фауста, який, йдучи на спілку з дияволом, не мав лихих намірів і тому його невпинний дослідницький дух виправданий Богом. У такому трактуванні образу Лессінг торував шлях своєму молодому сучаснику Гете (Britannica, n.d(b)). У творі Клінгера

науковець Фауст – красивий чоловік у розквіті сил, який винайшов друкарський верстат і витратив увесь свій статок на його вдосконалення. Люди визнали Фауста найбільшим винахідником часу та це не давало йому прибутку і можливості забезпечити свою сім'ю, що опинилася на грані голодної смерті. Цілком випадково відкривши жажливу формулу викликання диявола з пекла і підкорення його волі людині, зневірений чоловік проводить обряд (Klinger, 1791, s. 6). Диявол погоджується бути слугою Фауста, але якщо потім чоловік не покаже добру і безкорисливу людину, то його душа опиниться у пеклі. Фінал твору трагічний: навіть сам Папа Римський виявився корисливим і зажерливим. Диявол, люто ненавидячи Фауста за те, що той прикликав його до невідомої Німеччини, забирає до пекла душу дослідника.

Мотто європейської культури архетипний образ Фауста став саме завдяки гетевській рецепції. Над цим найбільш новаторським для європейської літератури і монументальним твором Гете працював упродовж всього свого життя. Поет запропонував образ Фауста як того, «хто неможливого жада» (Гете, 2013, с. 326). На нашу думку, уже у бажанні Фауста зрозуміти «природи вічний рух» (Гете, 2013, с. 21), його характеристиці Духа землі як «діяльного духа» (Гете, 2013, с. 22), перекладацькому рішенні замість «Було в почині Слово!» писати «Була в почині Дія!» (Гете, 2013, с. 50), зауваженні, що «у русі проявить себе чоловік» (Гете, 2013, с. 69), по суті, закодовано відповідь, яку дасть сам собі герой у фіналі: вічний рух у природі є результатом всезагальної діяльності, і саме діяльність є сенсом життя людини. До такого висновку так чи так підводив Фауста і Мефістофель. Так, у розмові про омолодження героя через відьомське вариво, демон іронічно зауважує, що для цього є й «природний засіб» – господарювання в полі, споживання простої їжі, проживання простого життя (Гете, 2013, с. 98–99), однак Фауст сахається ідеї попрацювати сапою чи лопатою (Гете, 2013, с. 99). З ідеєю праці-творення (бо саме завдяки їй, а не знанням, людина і стає рівною Богові) зчеплена особливість демона: «Чорт вміє навчити та не вміє сотворити» (Гете, 2013, с. 99, с. 225): і Бог, і диявол мали знання, але Бог міг творити і творив, а диявол творити не міг. Теза про те, що диявол не спроможний нічого зробити, він може лише дати інформацію людині, як це зробити, є наскрізною у творі Гете (пізніше цю ідею художньо презентує і Клайв Степлз Льюїс в романі «Листи Крутения» / *The Screwtape Letters* (Lewis, 1982)). Кожен раз, коли Фаусту чогось запрагнеться, Мефістофель терпляче пояснює, що чоловік має зробити це сам, диявол лише допомагатиме порадами. Думка про те, що людина має те, що зробила, і матиме те, що зробить, по-різному представлена у творі. Навіть, щоб отримати скарб / готове багатство, людина має копати сама. Найбільш узагальнено ідея творіння / праці як сенсу і призначення людини звучить у трагедії Гете так: «Прадавній звичай всім велить / В великім світі всім малі світки творить» (Гете, 2013, с. 180).

Лише зазнавши кохання і гіркоти його втрати, випробувань світськими розвагами та подорожами, Фауст усвідомив сенс свого існування не в задоволенні чуттєвих бажань (як це йому настирливо нав'язував Мефістофель), а в тяжкій роботі, спрямованій на подолання деструктивних реалій і встановлення квітучого й щасливого життя для інших людей (Гете, 2013, с. 69–70, 432–433, 487). Якщо молодий Фауст відповідає ренесансному канону людини (окрилений думкою про всемогутність знань, він почувався майже що Богом («честь людей – не менш, як міць богів» (Гете, 2013, с. 31)), варто лише досягнути всі науки), зрілий – бароковому, що оприявлено через бачення самого себе: він «сліпий хробак / Що вплаз живе і землю рие-пушить, / Поки його чиясь нога роздушить» (Гете, 2013, с. 29), «гробача слизь» (Гете, 2013, с. 31); це знуджений інтелектуал («Та лихо мені! Я знову нудьгую, / В душі задоволення більше не чую» (Гете, 2013, с. 49)), розчарований у наукових знаннях («вивчав пусте, навчав пустому» (Гете, 2013, с. 270)), уособлених в мікрообразі пергаменту з «писаниною», то вже осліплий герой улягає у просвітницький канон науковця, який має не «заглянути-через-край» (В. Скуратівський, 2013, с. 508), а, використовуючи наявний науковий інструментарій, змінювати світ навколо себе на благо тих людей, що поруч. Б. Шалагінов підкреслював колективістський характер діяльності

Фауста: він діяв в інтересах людства, що і спричинило поразку диявола. У той же час, усупереч просвітницькій ідеї, Фауст вбачав своє призначення не в ушляхетненні народу, а у передаванні своєї істини – «діяльної свободи» (Шалагінов, 2002, с. 253, 257–258). Після повної публікації твору Гете (1832) в німецькій літературі кристалізувалася нова концепція фауствства і, зокрема, поширилося поняття *das Faustische*.

Тривалий відтинок часу у розвитку німецької літератури (кінець 1840-х років – початок ХХ ст.) характеризувався послабленням уваги до *das Faustische*. Натомість своє трактування архетипу Фауста запропонували філософи Фрідріх Ніцше та Освальд Шпенглер. Так, Ніцше зробив ревізію гетевського «Фауста» у стилі «декаданс» і запропонував образ самостійного шукача істини, який впадав у відчай від того, що люди його не розуміють (Ніцше, 1993, с. 15). Від імені пророка він говорить з людьми про буденність людства, про «смерть Бога», про нерівність людей, ідеал надлюдини. Ніцше дійшов висновку: «Бог – це вигадка... богів немає». Надлюдину Заратустра вважав сенсом буття і хотів цьому навчити людей (Ніцше, 1993, с. 14, 83–84, 196, 256–259, 277, 285). На думку Ірини Василенко, ніцшевський образ Заратустри уособлює прагнення людини духовного оновлення і безумства жертвності (Василенко, 2009, с. 83). Характерною рисою праці Ніцше можемо вважати меланжування східних мотивів з фауствським духом.

Освальд Шпенглер, говорячи про занепад європейської культури в умовах Першої світової війни, позиціював Фауста як символ європейської культури (останню він іменував *Faustischen* – фауствською), наголошуючи: «Дон-Кіхот, Вертер, Жюльєн Сорель – портрети епохи. Фауст – портрет цілої культури» (Шпенглер, 1995, с. 133). При цьому від підкреслював: «Кожна справжня епоха рівнозначна справжній трагедії, в нашому, а не в античному розумінні. Парсеваль, Дон-Кіхот, Гамлет, Фауст – це трагедії, що підсумовують цілу історичну кризу в одному характері, і тому ми можемо назвати кожен трагедію нашої культури, <...>» (Шпенглер, 1996, с. 131). Філософ констатував: «Одні творили людей без тла, інші, навпаки, тло без людей (людина є тут тільки вторинною). Аполлонівське переживання глибини розуміє протяжність як тло без простору. Фауствське – як простір без тла» (Шпенглер, 1997, с. 133). На думку Анни Степанової, Spengler не запропонував наукового визначення поняття «фауствська культура», а створив естетичний образ останньої, актуалізував тему міста і сприяв формуванню корпусу урбаністичної літератури (Степанова, 2013, с. 35, 53–54).

Мотиви угоди з дияволом, прагнення пізнання розроблялися у французькій, англійській, українській та інших літературах. У французькій літературі міф про Фауста реалізовано у романі Оноре де Бальзака «Шагренева шкіра» / *La Peau de Chagrin* (1830–1831): розчарований життям 25-річний Рафаель де Валентен несподівано отримав чарівну шагреневу шкіру, яка виконувала всі його бажання, та за це скорочувала термін життя. Герой роману постав перед вибором: задовольняти свої бажання і прожити коротке, але насичене і забезпечене життя, або уникати будь-яких потреб і продовжити свої дні. Глибоко символічною є назва твору: у французькій мові слово *chagrin* має значення «віслок» і «смуток». Головний герой одночасно отримав чарівну шкіру віслока і «шкіру смутку». Важливу роль у романі відіграє фауствський мотив угоди з дияволом – його оприявлено в договорі з антикваром, зовнішньо схожим на Мефістофеля (Бальзак, 1929, с. 28–29). «Велику таємницю людського життя антиквар розкрив за допомогою двох дієслів: «хотіти і могти. <...> Хотіти – спалює нас, а могти – нас зруйнує...». Шагренева шкіра поєднувала у собі ці обидві дії (Бальзак, 1929, с. 37, 40). Як відмова від пристрастей і бажань, так і гонитва за ними були однаково згубними для людини. Не кожен погоджувався на угоду, ціною якої була тривалість людського життя, а лише Рафаель, який планував покінчити життя самогубством. Як наголосив антиквар, «тепер ваші бажання точно виконуватимуться, але за рахунок вашого життя. <...> ваше самогубство буде лише відтягнуто» (Бальзак, 1929, с. 40). На відміну від гетевського Фауста, герой Бальзака чекає від угоди з надприродною силою лише задоволення своїх бажань і пристрастей. Поринувши у чуттєві насолоди і дбаючи про задоволення свого *ego*, герой не думав про

загальнолюдські проблеми.

На межі XIX–XX століть скандальним романом Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея» / *The Picture of Dorian Gray* (1890–1891) інсталюється деструктивна версія образу Фауста як митця на службі злу. Ірландський письменник відтворив драматичну історію натурника для портрета художника Безіла Голворда. Художник захопився вродою Доріана, а той став жертвою свого прагнення краси і вічного життя. Бажання юнака (щоб старів портрет, а він завжди залишався молодим і красивим) здійснилося, але культ фізичної краси й егоїзм Доріана спочатку призвели до самогубства актриси Сибіл, а згодом – до низки аморальних вчинків героя. З часом портретне зображення юнака перетворилося на потворного старого. Ключовий у романі мотив вроди як сумнівної цінності зчеплено з мотивами кохання як найбільшої цінності, людських пороків, які треба викоринювати, й старості як неминучого й природного етапу людського життя. Фаустівський дискурс оприявнений у тексті мотивом укладання угоди з дияволом, що відбувається на імпліцитному рівні: завершивши картину, Голворд проставляє у її лівому кутку свої ініціали червоною фарбою (Вайлд, 2012, с. 36), що викликає асоціації з диявольським і кров'ю; лорд Генрі, який своїми ексцентричними заявами алюзивно нагадує диявола, стоячи біля зображення, провокує Доріана Грея і той вголос заявляє свою готовність продати душу: «Який жаль! Я зістарюся, стану бридким і потворним, а цей портрет навіки лишиться молодим. Він ніколи не буде старішим, ніж ось цього червневого дня... Ох, якби могло бути навпаки! Якби це я міг лишатись повік молодим, а старішав — портрет! За це... за це... я віддав би все! Так, усе, геть-чисто все на світі! Я віддав би за це навіть саму душу!» (Вайлд, 2012, с. 38). Літературознавці небезпідставно зауважують вплив на роман Вайлда образу Фауста з німецької легенди, романів «Шагренева шкіра» Бальзака і «Навпаки» Йоріса-Карла Гюїсманса. «Роман – і сповідь, і саморозплата», – так окреслив суть роману літературознавець і перекладач Ростислав Доценко (Вайлд, 2012, с. 307–309).

У другій половині XX століття гуманістична концепція легенди остаточно розпадається, чому сприяв роман німецького письменника Томаса Манна «Доктор Фаустус» / *Doktor Faustus* (1943–1947), що презентував, на думку Йоганнеса Штоббе, «західний дискурс про меланхолію» (Stobbe, 2018). Це трагічна історія композитора Адріана Леверкюна, творче життя якого припало на перші десятиліття XX ст. До композитора прийшов диявол і примусив до угоди з ним – Леверкюн отримав 24 роки для написання геніальної музики, але без права любити і загалом мав відгородитися від людей (Манн, 1990, с. 259–281). Важливим складником угоди стала хвороба (недолікований сифіліс – деталь взято із життя Ніцше), яка була, по суті, каталізатором незвичайного піднесення творчих сил геніального композитора. Розплатою за творчість був головний біль і врешті – божевілля (Манн, 1990, с. 181–184, 212–213). Музика Леверкюна втратила гуманний зміст, віддалилася від світу людей – творчий геній митця виявився нездатним протистояти силам зла. Вершиною його творчості стала кантата «Плач доктора Фаустуса», написана після смерті небожа й сповнена відчаю, скорботи і страждання («плач покараного пеклом грішника»).

Обираючи латинізований варіант імені героя (*Faustus*), Манн експлікує свою орієнтованість саме на маркований песимізмом бароковий образ, запропонований Кристофером Марло, а не гетевський позитивно насажений романтичний образ. У романі Манна концепцію угоди з дияволом сформульовано в дусі *Historia von Dr. Johann Fausten*, в образі героя синтезовано образи Фауста і Мефістофеля – добро трагічно трансформується в зло. Роман Манна сприймається не просто як «історія грішного композитора», а як історія Німеччини та загалом цивілізації, зокрема, криза її культури, відповідно Леверкюн – узагальнений образ жертви доби. Автор проводить символічну паралель з нацистською Німеччиною, здійснює екскурси в історію «німецького духу». Завдяки символічній паралелі з фаустівським сюжетом, герой роману сприймається як Фауст XX ст. й протиставляється образу Фауста у трактуванні Гете. Тобто відбувається дегероїзація і дегуманізація образу Фауста.

На підставі викладеного пропонуємо виокремлювати три напрями розвитку легенди та уявлень про Фауста в літературі: готичний (негативний образ доктора як безбожника, мага і злочинця), романтичний (позитивно насажений образ науковця, який прагне змінити світ) та деструктивний образ ХХ ст. (дегуманізований образ митця, не здатного протистояти злу).

В українській літературі початку ХХ ст. фаустівські мотиви насамперед марковано соціально-психологічними сенсами. Так, у романі Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» (1916) фаустівський дискурс реалізований через образ успішного адвоката Якова Михайлюка, розчарованого в революції і зануреного у звичайні міщанські турботи інтелігента. Через перипетії життя героя (перелюбство, розлучення, вільне кохання, визнання легального права опіки над дітьми, аборт) порушуються загальнолюдські проблеми моральності, ідей соціалізму, значення правди і неправди, любові та подружжя, конфлікту поміж розумом та ірраціональністю. Кохання змінило головного героя: замість маніпулювання іншими людьми, він став допомагати їм, став людянішим, відійшов від світських розваг. Чоловік зміг реалізувати свої батьківські почуття до сина на тлі байдужого ставлення до його матері – іншої жінки у його житті. Розчарування в революції, зміна системи цінностей («... навіщо я живу?» (Винниченко, 2014, с. 16)), нова модель сім'ї, нові погляди на стосунки між статями – ці та інші аспекти стали яскравими рисами фаустівства в українській літературі початку ХХ ст.

В українській літературі першої третини ХХ ст., коли «українська культура функціонувала в загальноєвропейському контексті, була відкритою до світових процесів», фаустівський дискурс найбільш інтенсивно розгортається у творах авантюрно-пригодницького жанру (Кулакевич, 2020, с. 23). Тоді фаустівський дискурс був надзвичайно популярним у світовій літературі початку ХХ ст. Цьому сприяв бурхливий науково-технічний розвій у кінці ХІХ – поч. ХХ ст., що у свою чергу став поштовхом до інтенсивного розвитку наукової фантастики як однієї з магістралей авантюрно-пригодницького метажанру, вплинув на її проблематику і зумовив новий тип героя – геніальну особистість, амбітного науковця, який прагне докорінно змінити світ, не думаючи про наслідки своїх відкриттів. Художні пошуки в цьому напрямі української літератури 20–30 років ХХ ст. презентовано фантастичною прозою Володимира Винниченка, Володимира Гадзінського, сестер Кардиналовських, Сандро Касянюка, Павла Крата, Олекси Слісаренка, Юрія Смолича, Миколи Чайковського та інших.

В антиутопії В. Винниченка «Сонячна машина» (1922–24) фаустівський дискурс експлікований в образах братів Рудольфа і Макса Шторів. І хоча в романі відсутній мотив угоди вченого з дияволом в обмін на наукове відкриття, стосунок Рудольфа Штора через деталі його зовнішності – він мав руде волосся (що викликає асоціації з пекельним вогнищем) і кульгав (такою вадою був наділений гетевський Мефістофель (Гете, 2013, с. 333)). Старший брат щиро вірив, якщо винайде сонячну машину і цим вирішить проблему голоду, люди спрямують свою енергію на творчий розвиток і виконання корисної роботи, до якої тягнеться душа. Однак епоха сонячної машини ознаменувалася тотальним занепадом усього людського. Наскрізним в романі є мотив оновлення суспільства через моральне удосконалення людей. Забезпечення їжею жодною мірою не повинно сприйматися людьми як остаточна мета, досягнення якої дозволяє нічого не робити, а навпаки, має розглядатися ними як старт для професійної і творчої діяльності. Саме праця є сенсом людського життя, вона є не лише засобом фізичного виживання, але й самоціллю, адже саме вона відрізняє людину від тварини і вивищує над нею (Винниченко, 1989).

У романі Юрія Смолича «Господарство доктора Гальванеску» (1929) презентовано готичну версію образу науковця: румунський професор Віктор Гальванеску, як і Фауст, прагнув наукових відкриттів і таки зробив їх, і в той же час, мов диявол, позбавляв людей життя / душі, спрямовуючи їхню енергію на обслуговування маєтку. Відповідно до такого образу господаря образ помістя однаковою мірою наділений як рисами раю, так і потойбічного світу. Образ генія-убивці ґрунтується на популярній для того часу

ніцшевській концепції «надлюдини». Фаустівський дискурс у творі презентований також образом Юлії Сахно, яка, мов Фауст, заради знань з агрономії укладає угоду з Гальванеску-дияволом (Смолич, 2017). Романом Ю. Смолича в українській літературі започатковано, на нашу думку, жанр «зомбі-роману», тобто оживлення мерців.

Виразний фаустівський слід простежується у пригодницько-психологічному романі Олекси Слісаренка «Чорний ангел» (1929), де образ Фауста-винахідника експлікований образом 30-річного агронома-більшовика Артема Гайдученка. Останній проводить таємні експерименти, аби покращити родючість ґрунту і тим самим поліпшити добробут людей, знищити класову експлуатацію у світі (Слісаренко, 1990, с. 402–403, 449, 474–475, 490–491). За стилем життя Артема і його науковими прагненнями відверто проглядає архетип середньовічного алхіміка. Архетип диявола у творі презентований образом Петра Гайдученка (отамана Хвороста / Чорного Ангела), який прагне використати винайдену меншим братом вибухову речовину для фізичного знищення ідейних ворогів (Слісаренко, 1990, с. 493, 518). Диявольська сутність Чорного Ангела оприявнена через особливості поведінки: «у всій постаті і в рухах було щось свавільне й дике, щось таке, що не терпить перепон»; чорний колір (у чорній шапці й чорній бурці, має чорні шорсткі вуса) (Слісаренко, 1990, с. 453), одяг (поли бурки – великі чорні крила, це «усучаснений архангел, що змінив свого архаїчного вогняного меча на машинну зброю») (Слісаренко, 1990, с. 516); відсилання до біблійного міфу про диявола як вигнаного ангела у назві твору, мотив братовбивства (Слісаренко, 1990, с. 541). Зв'язок Артема з інфернальними силами транслюється в художньому описі пожежі, вибухів у маєтку, через мотив чуток, які поширилися після пожежі по навколишніх селах (Слісаренко, 1990, с. 385, 389). Відповідно до фаустівського канону, у творі представлений також і образ звабленої дівчини. Та в романі О. Слісаренка він оптимістично наснажений: після спроби самогубства і хвороби, спричинених психічною травмою, Марта одужує і поєднує своє життя з іншим чоловіком. Протистояння Добра і Зла в душі Марти подано символічно: якщо у своєму маренні, перебуваючи на межі життя і смерті, вона згадувала Чорного Ангела (асоціювався з дияволом), то її одужання, а потім одруження пов'язані з червоним ангелом, що, згідно з ідейною концепцією твору Слісаренка, є представником світлих сил (Слісаренко, 1990, с. 547–548, 554–555).

Роман Олекси Слісаренка «Чорний Ангел» вважаємо класичним втіленням фаустівського дискурсу в його романтичному варіанті 20–30-х років ХХ ст., адже в ньому діє персонаж, що є виразною трансформацією образу Фауста, розгортаються класичні фаустівські мотиви наукового відкриття задля суспільних зрушень, кохання і зради, деталі загадкової смерті героя.

Отже, фаустівський дискурс в літературі охоплює розмаїття художніх засобів, що так чи так відсилають до образу Фауста і передбачає наявність у творі образу науковця, що прагне змінити світ, а також комплекс таких мотивів як мотиви угоди людини з дияволом, месіанства, спокуси, прагнення пізнання, боговідступництва тощо. Загалом можна виокремити три напрями розвитку легенди та уявлень про Фауста в літературі: готичний, романтичний та деструктивний. В українській літературі першої третини ХХ століття презентовано готичну (роман Ю. Смолича) і романтичну (романи В. Винниченка, О. Слісаренка) версії архетипного образу.

Бібліографічний список

- Бальзак, О., 1929. *Шагренєва шкура*. Харків : Держ. вид-во Укр.
Вайлд, О., 2012. *Портрет Доріана Грея*. Пер. з англ. Р. Доценка. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
Василенко, І., 2009. Розвиток німецького романтизму від «Фауста» Й. В. Гете до «Заратустри» Ф. Ніцше. *Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгводидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи*. Кривий Ріг : Видавничий дім, с. 73–83

- Веретюк, Т., 2012. Угода з дияволом як один із вічних образів у літературі. *Spheres of Culture: Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*, 1, pp. 110–117. Lublin : Maria Curie-Sklodovska University.
- Винниченко, В., 1989. *Сонячна машина*. Київ : Дніпро.
- Винниченко, В., 2014. *Записки Кирпатого Мефістофеля*. Харків : Фоліо.
- Волков, А. (ред.), 2001. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври.
- Гете, Й.-В., 2013. *Фауст: трагедія*. Пер. з нім. М. Лукаша. Київ : Вид-во Жупанського.
- Донічева, О. (ред.), 2006. *Давні легенди німецьких земель*. Київ : Країна мрій, 2006.
- Ковалів, Ю., 2007. *Літературознавча енциклопедія*. У двох томах. Київ : Академія, Т. 2.
- Кулакевич, Л., 2020. *Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття*. Доктор наук. Дисертація. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ.
- Манн, Т., 1990. *Доктор Фаустус: Життя німецького композитора Адріана Леверкюна в розповіді його приятеля*. Пер. з нім. Є. Попович. Київ : Дніпро.
- Марло, К., 1979. *Трагічна історія доктора Фауста. Драматична поема*. Переклад з англ. Є. Крижевич. *Vsesvit*, 9, с. 148–187.
- Наняк, Ю., 2021. Образ Фауста: прагнення до знань і тягар мудрості (на матеріалі трагедії Й.В. Гете «Фауст» та її українських і англомовних перекладів). *Нова філологія*, 84, с. 186–192. Doi: 10.26661/2414-1135-2021-84-26.
- Ніцше, Ф., 1993. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро.
- Скуратівський, В., 2013. Доктор Фауст. «Фауст» Гете. «Фауст» Миколи Лукаша. В: *Фауст: трагедія / пер. з нім. М. Лукаша*. Київ : Вид-во Жупанського, с. 508–537.
- Слісаренко, О., 1990. *Чорний Ангел*. Київ : Дніпро, с. 385–555.
- Смолич, Ю., 2017. Господарство доктора Гальванеску: фантастичний роман. В: *Постріл на сходах. Детектив 20-х років*. Київ : Темпора, С. 75–200.
- Степанова, А., 2013. *Поэтология фаустовской культуры. «Закат Европы» Освальда Шпенглера и литературный процесс 1920–1930-х гг.* Днепропетровск : Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля.
- Уманець, О., 2020. Фаустіанська тематика в українському художньому просторі. *Молодий вчений*, 9, 22–28. DOI: 10.32839/10.32839/2304-5809/2020-9-85-6.
- Шалагінов, Б., 2002. «Фауст» Й. В. Гете: Містерія. Міф. Утопія: До проблеми духовної сутності людини в німецькій літературі на рубежі 18–19 ст. Київ : Вежа.
- Шалагінов, Б., 2004. *Зарубіжна література: від античності до початку ХІХ сторіччя: історико-естетичний нарис*. Київ : Києво-Могилянська академія.
- Шпенглер, О., 1995. Падіння Заходу. Пер. з нім. В. Рубана. *Основи*, 7(29), с. 131–152.
- Шпенглер, О., 1996. Падіння Заходу. Пер. з нім. В. Рубана. *Основи*, 8(30), с. 121–132.
- Шпенглер, О., 1997. Падіння Заходу. Пер. з нім. В. Рубана. *Основи*, 11(33), с. 123–132.
- Benz, R. (ed.), 1992. *Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler : wie er sich gegen den Teufel auf eine benannte Zeit verschrieben, was er hierzwischen für seltzame Abenteuer gesehen*. Stuttgart : Reclam.
- Britannica, n.d(a). Faustian bargain. [online] Available at: <<https://www.britannica.com/topic/Faustian-bargain>> (Accessed 11 September 2023).
- Britannica, n.d(b). Lessing Gotthold Ephraim [online] Available at: <<https://www.britannica.com/biography/Gotthold-Ephraim-Lessing>> (Accessed 11 September 2023).
- Faustisches, 1949. *Der Neue Herder. In 2 Bänden. Band 1. Herder Verlag, Freiburg*. (in Deutsch).
- Garbe, A., 2002. *Faust als historische und literarische Figur*. [online] Available at: <<https://www.grin.com/document/106301>> (Accessed 11 September 2023).
- Golz, J., 2014. Faust und das Faustische. Ein abgeschlossenes Kapitel deutscher Ideologie? *Zeitschrift für deutschsprachige Kultur & Literatur*, 23, pp. 407–427.

- Guth, K.-M. (ed.), 2013. *Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler etc.* Berlin : Hofenberg.
- Klinger, F.M., 1791. Faust's Leben, Thaten und Höllenfahrt. Available at: <<https://www.projekt-gutenberg.org/klinger/fstkling/fstkling.html>> (Accessed 11 September 2023).
- Lewis C. S., 1982. *The Screwtape Letters*. New York : MacMillan. Available at: <https://www.truechristianity.info/ua/books/the_screwtape_letters_ua.php#31> (Accessed 11 September 2023).
- Mariken van Nieuweghen & Elckerlijc. Zonde, hoop en verlossing in de late middeleeuwen, 1998. Vertaald [uit het Middelnederlands] door Willem Wilmink. Met een inleiding en een teksteditie door Bart Ramakers (pp. 68–75). Amsterdam: Prometheus.
- Müller, F., 2021. *Fausts Leben, dramatisiert vom Maler Müller*. Berlin : Hofenberg Publ.
- Neuere deutsche Literatur, 2018. Neuerscheinung von Manuel Bauer: Der literarische Faust-Mythos. Grundlagen – Geschichte – Gegenwart. *Philipps-Universität Marburg* [online] Available at: <<https://www.uni-marburg.de/de/fb09/neuere-deutsche-literatur/aktuelles/nachrichten/neuerscheinung-von-manuel-bauer-der-literarische-faust-mythos-grundlagen-geschichte-gegenwart>> (Accessed 11 September 2023).
- Ruickbie, L., 2011. *Faustus: The Life and Times of a Renaissance Magician*. History Press.
- Schwerte, H., 1962. Faust und das Faustische. Ein Kapitel deutscher Ideologie. Stuttgart : Ernst Klett Verlag.
- Stern, G., & Schwerte, H., 1965. Faust und das Faustische. Ein Kapitel deutscher Ideologie. *MLN (Modern Language Notes)*, 80(4), pp. 523–525.
- Stobbe, J., 2018. Die «faustische Melencolia»: Zur Personifikation der Melancholie in Thomas Manns Roman «Doktor Faustus». *Zeitschrift Fur Deutsche Philologie*. Erich Schmidt Verlag GmbH and Co Berlin.
- Widmann, G. R., 1880. *Fausts Leben*. Herausgegeben von Adelbert von Keller. Tübingen: Gedruckt für den Litterarischen Verein in Stuttgart. Available at: <<https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/123727835X/4/#topDocAnchor>> (Accessed 11 September 2023).

References

- Balzac, O., 1929. *Shahren'ova shkura* [Shagreen skin]. Kharkiv : Derzh. vid-vo Ukr. (in Ukrainian).
- Benz, R. (ed.), 1992. *Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler : wie er sich gegen den Teufel auf eine benannte Zeit verschrieben, was er hierzwischen für seltzame Abenteuer gesehen*. Stuttgart : Reclam.
- Britannica, n.d(a). Faustian bargain. [online] Available at: <<https://www.britannica.com/topic/Faustian-bargain>> (Accessed 11 September 2023).
- Britannica, n.d(b). *Lessing Gotthold Ephraim* [online] Available at: <<https://www.britannica.com/biography/Gotthold-Ephraim-Lessing>> (Accessed 11 September 2023).
- Donicheva, O. (ed.), 2006. *Davni lehendy nimets'kykh zemel'* [Ancient legends of German lands]. Kyiv : Kraina mrij Publ., pp. 49–95. (in Ukrainian).
- Faustisches, 1949. *Der Neue Herder. In 2 Bänden. Band 1. Herder Verlag, Freiburg*. (in Deutsch).
- Garbe, A., 2002. *Faust als historische und literarische Figur*. [online] Available at: <<https://www.grin.com/document/106301>> (Accessed 11 September 2023).
- Goethe, J. V., 2013. *Faust: trahediia* [Faust. Eine Tragödie]. Trans. from the German of M. Lukash. Kyiv : Vyd-vo Zhupans'koho. (in Ukrainian).
- Golz, J., 2014. Faust und das Faustische. Ein abgeschlossenes Kapitel deutscher Ideologie? *Zeitschrift für deutschsprachige Kultur & Literatur*, 23, pp. 407–427.
- Guth, K.-M. (ed.), 2013. *Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler etc.* Berlin : Hofenberg.

- Klinger, F.M., 1791. *Faust's Leben, Thaten und Höllenfahrt*. Available at: <<https://www.projekt-gutenberg.org/klinger/fstklng/fstklng.html>> (Accessed 11 September 2023).
- Kovaliv, Yu., 2007. *Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh [Literary encyclopedia: In two volumes]*. Kyiv : VTs «Akademiia», T. 2. (in Ukrainian).
- Kulakevych, L., 2020. *Zhanrovi stratehii ukrains'koi avantiurno-pryhodnyts'koi prozy pershoi tretyny dvadtsiatoho stolittia [Genre strategies of Ukrainian adventure-adventure prose of the first third of the 20th century]*. Doktor nauk. Dysertatsiia. Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka, Kyiv. (in Ukrainian).
- Lewis C. S., 1982. *The Screwtape Letters*. New York : MacMillan. Available at: <https://www.truechristianity.info/ua/books/the_screwtape_letters_ua.php#31> (Accessed 11 September 2023).
- Mann, T., 1990. *Doktor Faustus: Zhyttia nimets'koho kompozytora Adriana Leverkhuana v rozpovidi joho pryiatelia [Doktor Faustus. The life of the German composer Adrian Leverkuhn as told by his friend]*. Kyiv : Dnipro Publ. (in Ukrainian).
- Mariken van Nieumeghen & Elckerlijc. *Zonde, hoop en verlossing in de late middeleeuwen, 1998*. Vertaald [uit het Middelnederlands] door Willem Wilmink. Met een inleiding en een teksteditie door Bart Ramakers (pp. 68–75). Amsterdam: Prometheus.
- Marlowe, C., 1979. *Trahichna istoriia doktora Fausta [The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus]*. *Vsesvit [Universe]*, 9, pp. 148–187. (in Ukrainian).
- Müller, F., 2021. *Fausts Leben, dramatisiert vom Maler Müller*. Berlin : Hofenberg Publ.
- Naniak, Yu., 2021. *Obraz Fausta: prahnennia do znan' i tiahar mudrosti (na materialy trahedii J.V. Goethe "Faust" ta ii ukrains'kykh i anhlovnykh perekladiv) [The image of Faust: the desire for knowledge and the burden of wisdom (based on the material of J.V. Goethe's tragedy "Faust" and its Ukrainian and English translations)]*. *Nova filolohiia [New philology]*, 84, p. 186–192. Doi: 10.26661/2414-1135-2021-84-26. (in Ukrainian).
- Neuere deutsche Literatur, 2018. Neuerscheinung von Manuel Bauer: Der literarische Faust-Mythos. Grundlagen – Geschichte – Gegenwart. *Philipps-Universität Marburg [online]* Available at: <<https://www.uni-marburg.de/de/fb09/neuere-deutsche-literatur/aktuelles/nachrichten/neuerscheinung-von-manuel-bauer-der-literarische-faust-mythos-grundlagen-geschichte-gegenwart>> (Accessed 11 September 2023).
- Nietzsche, F., 1993. *Tak kazav Zaratustra. Zhadannia vlady [Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen]*. Kyiv : Osnovy, Dnipro. (in Ukrainian).
- Ruickbie, L., 2011. *Faustus: The Life and Times of a Renaissance Magician*. History Press.
- Shalahinov, B., 2002. *"Faust" J. V. Goethe: Misteriia. Mif. Utopiia: Do problemy dukhovnoi sutnosti liudyny v nimets'kij literaturi na rubezhi 18–19 st. ["Faust" by J. V. Goethe: Mystery. Myth. Utopia: To the problem of the spiritual essence of man in German literature at the turn of the 18th and 19th centuries]*. Kyiv : Vezha, (in Ukrainian).
- Shalahinov, B., 2004. *Zarubizhna literatura: vid antychnosti do pochatku dev'iatnadtsiatoho storichchia: istoryko-estetychnyj narys [Foreign literature: from antiquity to the beginning of the 19th century: a historical and aesthetic essay]*. Kyiv : Akademiia, (in Ukrainian).
- Shpengler, O., 1995. Padinnia Zakhodu [Der Untergang des Abendlandes]. *Osnovy [Foundations]*, №7(29), pp.131–152. (in Ukrainian).
- Shpengler, O., 1996. Padinnia Zakhodu [Der Untergang des Abendlandes]. *Osnovy [Foundations]*, №8(30), pp.121–132. (in Ukrainian).
- Shpengler, O., 1997. Padinnia Zakhodu [Der Untergang des Abendlandes]. *Osnovy [Foundations]*, №11(33), pp.123–132. (in Ukrainian).
- Skurativskyi, V., 2013. Doktor Faust. «Faust» Gete. «Faust» Mykoly Lukasha [Doctor Faustus. "Faust" Goethe. "Faust" by Mikola Lukash]. In: *Faust: trahediia [Faust. Eine Tragödie]*. Kyiv : Vyd-vo Zhupans'koho, pp. 508–537. (in Ukrainian).
- Slisarenko, O., 1990. *Chornyj Anhel [The Black Angel]*. Kyiv : Dnipro, pp. 385–555. (in Ukrainian).
- Schwerte, H., 1962. *Faust und das Faustische. Ein Kapitel deutscher Ideologie*. Stuttgart : Ernst

- Klett Verlag.
- Smolich, Yu., 2017. *Hospodarstvo doktora Hal'vanesku* [Doctor Galvanescu's Farm]. *Postril na skhodakh*. In: *Detektyv dvadtsiatykh rokiv* [Shot on the stairs. Detective of the 20s.]. Kyiv : Tempora, pp. 75–200. (in Ukrainian).
- Stepanova, A. 2013. Pojetologija faustovskoj kul'tury. «Zakat Evropy» Oswalda Spenglera i literaturnyj process 1920–1930-h gg. [Poetology of Faustian culture. «The Decline of Europe» by Oswald Spengler and the Literary Process of the 1920s-1930s]. Dnepropetrovsk : Dnepropetrovskij universitet imeni Al'freda Nobela Publ.
- Stern, G., & Schwerte, H., 1965. Faust und das Faustische. Ein Kapitel deutscher Ideologie. *MLN (Modern Language Notes)*, 80(4), pp. 523–525.
- Stobbe, J., 2018. Die «faustische Melencolia»: Zur Personifikation der Melancholie in Thomas Manns Roman «Doktor Faustus». *Zeitschrift Fur Deutsche Philologie*. Erich Schmidt Verlag GmbH and Co Berlin.
- Umanets', O., 2020. *Faustians'ka tematyka v ukrains'komu khudozhn'omu prostori* [Faust-theme in the Ukrainian Artistic Space]. *Molodyj vchenyj* [Young Scientist], 9, pp. 22–28. DOI: 10.32839/10.32839/2304-5809/2020-9-85-6. (in Ukrainian).
- Vasylenko, I., 2009. *Rozvytok nimets'koho romantyzmu vid "Fausta" J. V. Goethe do "Zaratustry" F. Nietzsche* [The development of German romanticism from Goethe's "Faust" to F. Nietzsche's "Zarathustra"]. *Ukraina i Nimechchyna: etnokul'turni, linhvodydaktychni ta mystets'ko-dukhovni obminy, vzaiemoz'v'iazky ta vzaiemovplyvy* [Ukraine and Germany: ethno-cultural, linguistic-didactic and artistic-spiritual exchanges, relationships and mutual influences]. Kryvyj Rih : Vydavnychyj dim Publ., pp. 73–83. (in Ukrainian).
- Veretiuk, T., 2012. *Uhoda z dyiavolom iak odyń iz vichnykh obraziv u literaturi* [A deal with the devil as one of the eternal images in literature]. *Spheres of Culture: Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Lublin : Vyd-vo Maria Curie-Sklodovska University, 1, pp. 110–117. (in Ukrainian).
- Volkov, A. (ed.), 2001. *Leksykon zahal'noho ta porivnial'noho literaturoznavstva* [Lexicon of general and comparative literature]. Chernivtsi : Zoloti lytavry. (in Ukrainian).
- Vynnychenko, V., 1989. *Soniachna mashyna* [Solar car]. Kyiv : Dnipro Publ.
- Vynnychenko, V., 2014. *Zapysky Kyrpatoho Mefistofelia* [Notes of the snub-nosed Mephistopheles]. Kharkiv : Folio. (in Ukrainian).
- Widmann, G. R., 1880. *Fausts Leben*. Herausgegeben von Adelbert von Keller. Tübingen: Gedruckt für den Litterarischen Verein in Stuttgart. Available at: <<https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/123727835X/4/#topDocAnchor>> (Accessed 11 September 2023).
- Wilde, O., 2012. *Portret Doriana Hreia* [The Picture of Dorian Gray]. Trans. from English R. Dotsenk Kyiv : A-BA-BA-NA-LA-MA-HA, 316 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.09.2023.

L. Kulakevych, N. Kovalova

PECULIARITIES OF FAUSTIAN DISCOURSE IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

The purpose of the article is to examine the theoretical aspects of the perception of the Faustian image and related poetics in Ukrainian literary studies. The task of the research is to review the Faustian discourse in the Ukrainian literature of the first third of the 20th century in the context of world literature. The methodology used in the research includes comparative and analytical methods.

In the study, the comments are presented on terminological aspects of understanding the image of Faust in Ukrainian literary studies and the poetics associated with it. It is noted that the

term "Faustian discourse" is used in the meaning that encompasses a variety of artistic means referring in one way or another to the image of Faust. It has been found that the Faustian discourse requires the character of a scientist striving to change the world, along with the complex of motives such as making a deal with the devil, messianism, temptation, the desire for knowledge, apostasy, etc.

It has been established that the image of Faust was formed based on a German legend that has undergone a long literary evolution over the centuries. It is emphasized that for the first time, the image of a person who cooperated with the devil in order to fulfill his intellectual potential was presented in the work "Mariken van Nieumeghen" (1500) of the unknown Dutch author. The Dutch anonymous develops motives, which will only later be defined as Faustian, and interprets them through gender issues: the impossibility for an intellectually and morally gifted woman to realize herself in society due to the aggressive attitude towards her as someone who is outside the norm, who is a witch and therefore must be persecuted. It is highlighted that in world literature the installation of the scientist's image ready for an alliance with the devil has mainly stemmed from German legend, and it is German literature that has an exclusive role in the formation of Faust's image as archetypal. The process of literary traditionalization of Faustian legends and tales was initiated by "Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwartzkünstler" etc. (1587) in the edition of Johann Spies.

It is proposed to distinguish three directions of development of the legend itself and the ideas about Faust: Gothic (negative image of the doctor as a heathen, magician, and criminal), romantic (positive image of a scientist who seeks to change the world) and destructive image shaped in the 20th century (a dehumanized image of an artist unable to resist evil). If the Gothic version is outlined in *Historia von Dr. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwartzkünstler*, etc., then the creation of the romantic image of Faust and the formation of the concepts *das Faustische* and *Faustischen* is related to the work of Johann Wolfgang von Goethe. By virtue of his poem *Faust, Eine Tragödie*, Faust became the prominent hero of German culture and a metaphor for the archetypal desire of a person to grasp knowledge about the world and himself. The destructive version of Faust's image is most vividly represented by the character of Thomas Mann's novel "Dr. Faustus", who became a model image of creative genius in the service of evil.

The artistic interpretation of the image of Faust in the Ukrainian literature of the first third of the 20th century in the context of world literature is reviewed in the study. It is underlined that the Faustian discourse was extremely popular, which was facilitated by the rapid scientific and technical development at the end of the 19th – the beginning of the 20th century, which also caused an intensive development of science fiction as one of the major trends for adventure metagenre, influenced its agenda and led to a birth of the new type of a character – a genius, an ambitious scientist who seeks to radically change the world, not taking into account the potential consequences of his discoveries. In the Ukrainian literature of the first third of the 20th century, the image of Faust can be traced in the images of a former revolutionary, disappointed by the value system of the new society, an evil genius, and a fanatic scientist, depicted as the positive character, all of them representing the Gothic (the novel by Y. Smolych) and the romantic (novels by V. Vynnychenko, O. Slisarenko) versions of the archetypal image respectively. The classic example of the Faustian discourse realization in the Ukrainian literature of the twenties and thirties years of the twentieth century we consider Oleksa Slisarenko's novel "Black Angel." In one of the characters of the novel, we follow a noticeable transformation of the image of Faust, as well as classic Faustian motifs of scientific discovery for the sake of social changes, love and betrayal, and the circumstances of the hero's mysterious death.

Keywords: Faustian, motif of a deal with the devil, motif of finding the meaning of life, Gothic image, romantic image, destructive image, archetypal image.